

◆◆◆ KOVÁCS ESZTER

A 17. századi magyarországi biblikus cseh nyelvű énekek dallamai

Magyarországon a reformáció egyházai és a katolikus egyház egyaránt fontosnak tartották az anyanyelvi igehirdetést, éneklést az itt élő népek, köztük a szlovákok számára is. A fehérhegyi csata után a protestáns cseh értelmiség jelentős része talált új hazát Magyarországon, az ő hatásuk nyelvi szinten is érződik a szlovákoknak szánt evangélikus kiadványokban. A szlovák evangélikus egyházban a 17. század folyamán végig a králicei Biblia nyelvére támaszkodó, úgynevezett „biblikus cseh nyelvet” használták liturgikus és irodalmi nyelvként. Ezzel szemben a katolikus kiadványok nyelve jobban igyekezett alkalmazkodni az olvasóközönség anyanyelvéhez.¹

A 17. századi magyarországi nyomtatványokban több mint kétezer biblikus cseh vagy szlovák nyelvű verses emlék maradt ránk. Ennek jelentős részét teszik ki a dalok, énekek. A közeljövőben várható a 17. századi magyarországi biblikus cseh vagy szlovák nyelvű verses emlékek incipitjeit és legfontosabb adatait közreadó katalógus megjelenése.² A munkálatok során megtörtént az „ad notam” adatok feltárása a teljesség igényével, ennek tanulságait foglalja össze a jelen közlemény.

¹ SZILÁDY Jenő, *A magyarországi tót protestáns egyházi irodalom 1517–1711* (Budapest, szerző, 1939) 16–18; KÄFER István, *Magyar szlovákságismeret* (Budapest, SZIT, 2012) 52–54; Uő, *Az egyetemi nyomda négy száz éve. 1577–1977* (Budapest, Helikon, 1977) 26.

² A kötet előreláthatólag még 2022-ben megjelenik a Szt. Adalbert Közép- és Kelet-Európa Kutatásokért Alapítvány kiadásában. Tervezetéről lásd: KOVÁCS Eszter, *Slovensko – české incipity v maďarské národni retrospektívni bibliografii (RMNy – STU)*, in *Brněnská hungaroslavistika a česko – slovensko – maďarské vzťahy* (szerk. Käfer István – Ivo Pospíšil; Szeged, Gerhardus, 2012) 75–86; Uő, *A magyarországi biblikus cseh és szlovák nyelvű énekek és versek tervezett repertóriumai és felhasználási lehetőségei*, in *Népénekek és gyülekezeti énekek a 17. századi Magyarországon* (szerk. Szádóczki Vera; Budapest, MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport, 2017) 67–71.

A nyomtatványok közül a *Cantus catholici*³ két kiadása, a *Cithara Sanctorum* 1636-os, 1653-as, 1674-es, 1684-es, 1696-os kiadása⁴ és a fehéregyri csata után Magyarországra menekült sziléziai lelkész, Jiřík Joannides Frydecký (?–1679 után) *Dwogj spis včíněnj...*⁵ című műve tartalmaz kottákat is. Ezekben az énekeskönyvekben minden énekszöveghez tartozik dallam vagy dallamutalás, de más nyomtatványokban is találunk utalásokat dallamokra. Összesen közel 400 énekhez tartozik kotta, és 344 esetben találunk dallamutalást, vagyis „ad notam”, „jako” vagy más módon jelzést arra, hogy milyen dallamra énekelték. Újabb 223 esetben a műfaj (hymnusz, zsoltár) vagy a címfelirat (pl. karácsonyi ének, temetési ének stb.) alapján tudható, hogy az adott művet énekelték, bár dallamát nem lehet meghatározni.

Ritkán, de előfordulnak átfedések. Megközelítőleg 30 szövegnél dallamutalás és saját kotta is található. Ez két okból lehetséges: Az egyik, hogy több nyomtatványban is szerepel, némelyikben kottával, máshol csak utalóval. Ilyen például a „Vzdejmež čest Bohu svému, z jeho dobrodiní” [Tegyünk tiszteletet Istenünk előtt jótéteményeiért]⁶ incipittel jelzett hálaadó ének, mely a *Cithara Sanctorum* kiadásaiban dallamutalással (ad notam: „Herr Christ der einige Gottes Sohn”), míg a *Cantus Catholicibus* dallammal szerepel.⁷ Minden bizonnyal azért, mert a hivatkozott német evangélikus népéneket a katolikus közösség nem ismerte. Sixt Palma Močidlanský cseh lelkész (1569 – 1620 után) prédikáció előtti éneke a „Bože Otče sesliž nám ňyň[!] Duchu Svatého” [Úristen küldd el most nekünk a Szentlelket] a *Cantus catholicibus* kottával szerepel, míg a *Perlička dítek Boží* című evan-

³ TRÁNOVSKÝ, Jiřík, *Cithara Sanctorum, Písň duchownj staré y nové...* [Cithara Sanctorum, régi és új lelki énekek] (w Lewoči, v Wawřince Brewera, 1636); Uő, *Pijsň duchownj staré y nové...* (w Lewoči, v Wawřince Brewera, 1638, recte 1639); [SZÖLLŐSI Benedek], *Cantvs catholici. Pýsne katholicke latinské i slowenské, nowé y starodawné...* [Cantus catholici, latin és szlovák, új és régi katolikus énekek...] (Levoča, [Brewer], 1655) és (v Ternave, skrze Jana Ondreje Hörmanna [Akad.], 1700).

⁴ TRÁNOVSKÝ, Jiřík, *Cithara Sanctorum, Pijsň duchownij, staré y nowé ...* (w Lewočy, v Samuele Brewera, 1674); ua. (w Lewočy, [Samuel Brewer], 1684); ua. (w Lewočy, v Samuele Brewera, 1696). A *Cithara Sanctorum* kiadásairól lásd: AUGUSTÍNOVÁ, Eva, *Cithara Sanctorum Bibliografija* (Martin, SNK, 2011). A *Cithara Sanctorum* énekeinél a továbbiakban csak az első kiadásra, és Augustínová jegyzékében található oldalszám/sorszámára hivatkozunk, amely eligazítást nyújt a többi kiadásról is.

⁵ JOANNIDES, Jiřík, [1] *Dwogj spis včíněny. 1. gest clangor tubae divinae resonans ... Zwuk trauby Božj zwucjcy, dwanacte předchůdci den Páně poslednj saudny...* [2] 2. *Spis gest o pravé poslupnosti včenj ewangelitského...* [Két elkészült írás. 1. clangor tubae divinae resonans ... Isten harsonájának hangja hírül adja az Úr utolsó ítéletének tizenkét előjelét... 2. Írás az evangélikus hit igaz követéséről...] (w Žilině, v Jana Dadana, 1667).

⁶ A biblikus cseh incipitszövegeket átírásban adjuk meg, vagyis: cz=č, g=j, j=i, ss=š, v=u, w=v.

⁷ PRIBIŠ, Daniel, *Pjsně duchownij...* [Lelki énekek] (w Lewočy, Brewer, 1634) L₅; TRÁNOVSKÝ (1636) 515 (AUGUSTÍNOVÁ 360/1489); SZÖLLŐSI (1655) 316; SZÖLLŐSI (1700) 310; PLINTOVIČ, Adam, *Zpewowe a neb Pjsničky Duchownj ...* [Dalok, avagy lelki énekek] (w Žilině, v Jana Dadana, 1686) 80.

gélikus lelki könyvben utalóval.⁸ A *Perlička* nem tartalmaz kottákat, ezért volt szükség az utalóra. A cseh szerző olyan énekekre utalt („Pane Bože buď při nás...” [Úristen légy mellettünk]), amely bár közismert lehetett a cseh hagyományban,⁹ nem szerepel egyetlen hazai énekeskönyvben sem. Az „Ej Pannenka zmleného synka” [Hej, a Szűz kedves fiacskáját] kezdetű ének a *Cantus catholiciben* kottával jelent meg, ezzel szemben a *Cithara Sanctorum* csak utal egy korábban már szereplő énekekre, a „Pochvalen buď z nevymluvné lásky”-ra [Áldott legyél kimondhatatlan szeretetből].¹⁰ A népszerű esti ének, a „Pod večer tvá čeládka” [Este a te házad népe] a *Cantus catholiciben* kottával, a *Cithara Sanctorumban* csak a „starodávný” [ősregi] megjegyzéssel¹¹ szerepel.

Előfordul, hogy ugyanabban a műben szerepel dallammal és utalóval is, így a kántor dönthetett arról, melyik dallammal éneklí. Ilyenek például a *Cantus catholiciben* a „Zdráva buď hvězda žáduci” [Üdvözlégység várva várt csillag],¹² „Anjelové, anjelové jsú spívali” [Angyalok, angyalok énekeltek],¹³ a *Cithara Sanctorumban* az „Ó Bože náš, Trojice nejsvětější” [Ó Istenünk, legszentebb Szentháromság],¹⁴ „Ó buď sláva na výsosti” [Ó dicsőség legyen a magasságban],¹⁵ „Odpolu životem naším” [Életünkkel félig],¹⁶ „Proč tak truchlíš, Proč se tak svírás” [Miért bánkódsz ennyire, miért szorongsz úgy],¹⁷ Jiřík Joannides Frýdecký-nél a „Zvuk trauby nám ohlašuje, příchod předchůdce zjevuje” [A harsona hangja adja hírvül nekünk, az előjel érkezését jelzi] incipittel jelzett énekek.¹⁸ A *Cantus catholicire* jellemző továbbá, hogy gyakran több éneket is felsorol, amelyek dallama megfelel a szövegnek, legtöbbször a „Zdráva jenž jsi pozdravená” [Üdvözlégység, akit köszöntöttek], „Utěšený nám den nastal” [Örvendetes napunk támadt], „A na zemi bu-

⁸ SZÖLLŐSI (1655) 209; PALMA MOČIDLANSKÝ, Sixt, *Perlička (!) díjtek Božijch, a neb modlitby pobožné na dwanaćte cžlánku wjry křestánské ...* [Isten gyermekeinek gyöngyöcskéje, avagy jámbor imádságok a tizenkét hittételle] (w Trenčíně, [Čížek], 1663), U.a.; SZÖLLŐSI (1700) 193.

⁹ *Thesaurus Hymnorum Bohemicarum*, <http://www.clavmon.cz/htb/> (2022.04.07.).

¹⁰ SZÖLLŐSI (1655) 33; TRÁNOVSKÝ (1674) 75 (AUGUSTÍNOVÁ 284/317); SZÖLLŐSI (1700) 31; PLINTOVIČ (1686) 22.

¹¹ TRÁNOVSKÝ (1674) 740 (AUGUSTÍNOVÁ 330/1019); SZÖLLŐSI (1655) 313; SZÖLLŐSI (1700) 307.

¹² Ad notam: „Pan Bůh všemohúci” [Mindenható Úristen] (SZÖLLŐSI [1655] 129), SZÖLLŐSI (1655) 291; SZÖLLŐSI (1700) 275.

¹³ Ad notam: „Colaudemus, colaudemus Christum regem” SZÖLLŐSI (1655) 40.

¹⁴ TRÁNOVSKÝ (1653) 34 (AUGUSTÍNOVÁ 316/810).

¹⁵ Ad notam: „K horám patřím já vesselé” [A hegyekre tekintek vidáman] (Zsolt 121), TRÁNOVSKÝ (1636) 190 (AUGUSTÍNOVÁ 316/815).

¹⁶ Ad notam: „Kristus příklad pokory” [Krisztus alázatosság példája], TRÁNOVSKÝ (1653) 482 (AUGUSTÍNOVÁ 322/896).

¹⁷ Ad notam: „Bože můj spravedlivý saudec” [Isten, igazságos bírám], TRÁNOVSKÝ (1636) 357 (AUGUSTÍNOVÁ 336/1104).

¹⁸ Ad notam: „S nebe přišedše Anjelé” [Az égből eljövén az angyalok], JOANNIDES 4.

diž lidem” [És a földön legyen az embereknek], „Ó blahoslavený člověk” [Ó boldog ember] kezdetű énekek dallamai szerepelnek együtt.¹⁹

A *Cantus catholicus*ban és a *Cithara Sanctorum* egyes kiadásában is gyakori, hogy a szerkesztő az eredeti latin szöveget a cseh fordítás előtt kottával közli, a fordításnál pedig csak „nota eadem” megjegyzéssel utal az előző (latin) énekekre. Ugyanígy a fordítások esetében is természetes, hogy az énekek elénekelhetők eredetijük dallamára.

Sokatmondó, hogy mely énekek dallama szerepel legtöbbet dallamutalásként. A fent említett 344 ad notam 230 éneke utal. Ezek egyrészt a legáltalánosabb ritmikai szerkezettel bíró énekek, másrészt a legismertebbek, amelyek dallamát bárki fejből is felidézhetette. A leggyakoribb dallamhivatkozások, amelyek legalább öt alkalommal előkerülnek, a következők:

„A na zemi budiž lidem” [És a földöm legyen az embereknek]: a Gloria miserész egyik változata. A *Cantus catholicus*ban kottával,²⁰ az evangélikus énekeskönyvekben (*Cithara Sanctorum*, Plintovič énekeskönyve) csak szöveggel szerepel.²¹ Összesen tizenkét ének utal rá, a *Korunka aneb vínek...* című evangélikus erkölcsi tanításban kettő, a *Cantus catholici* kiadásában tíz.

„Ač jest mé srdce smutné” [Bár szomorú a szívem]: Eliáš Láni (1570/1575–1618), szlovák evangélikus lelkész éneke, vigasztalás szomorú időkben (Píseň v zármutku [Ének szomorúságban]).²² Katolikus és evangélikus énekeskönyvekben is megjelent, a *Cantus catholicus*ban és a *Cithara Sanctorum*ban is kottával szerepel, de a rá vonatkozó tizenhat hivatkozás mind evangélikus könyvekben található. Joannides *Dwogj spis včíněnj* című művében tizennégy éneket írt a dallamára, illetve dallamutalásként a *Cithara Sanctorum*ban is megtalálható.

„Bůh ohném svaté světlosti” [Isten a szent világosság tűzével]: énekelt imádság Isten oltalmáért (Za ochranu Boží) a 27/26. zsoltár (Dominus illuminatio mea) parafrázisa, amelyet lengyelből fordított ismeretlen fordító. Az előzőhöz hasonlóan a katolikus és az evangélikus énekhagyományak is része. A *Cantus catholicus*ban és a *Cithara Sanctorum*ban is kottával szerepel. Hat egyéb énekszöveg illik a dallamára, ezek részben a *Cithara Sanctorum*ban (általában a későbbi kiadásokban), részben Juraj Zábajnik *Modlitby na-*

¹⁹ Pl. „Druhá svátost birmováni” [A második szentség a bértálás], Szöllősi (1655) 257; Szöllősi (1700) 241; „Kdo chce pravý krestian sluti” [Aki igaz keresztény akar lenni], Szöllősi (1655) 250; Szöllősi (1700) 234; „V trech ctností od Bohá[!] daných” [A három Istentől adott erényben], Szöllősi (1655) 250; Szöllősi (1700) 234 stb.

²⁰ Szöllősi (1655) 201, 202; Szöllősi (1700) 185, 186.

²¹ Tránovský (1636) 218 (Augustínová 264/1); Plintovič (1686) 133 [recte 137].

²² Pribiš Rša; Tránovský (1636) 550 (Augustínová 264/3); Szöllősi (1655) 239; Szöllősi (1700) 223; Ďurovič, Ján, *Duchovná poezia Slovenská pred Tránovským* (Liptovský Svätý Mikuláš, Transcius, 1939) 190/84.

*božné... című (Löcse, 1686) evangélikus énekes- és imádságoskönyvében található.*²³

„Chcešli krestiane plniťi vůli Boží” [Ha Isten akaratát akarod teljesíteni keresztény]: katolikus tanító ének a tízparancsolatról (Na desatero Boží přikázání). A *Cantus catholicib*en dallam nélkül szerepel, utalással a „Zdráva jenž jsi pozdravená”, „Utěšený nám den nastal”, „A na zemi budíž lidem”, „Ó blahoslavený člověk” és az „Ó slavná Svatá Trojice” [Ó dicsőséges Szentháromság] dallamokra.²⁴ „Ad notam” utalásokban is kizárólag a *Cantus catholicib*en szerepel.²⁵ Szokatlan, hogy ez esetben olyan énekekre történik hivatkozás, amelynek nincs önálló kottája.

„Jak živých vod jelen žádá” [Ahogy a szarvas vágyik az élő vízre]: a 42/41. zsoltár parafrázisa, a szöveg Jiřík Strejc csehtestvér lelkész fordítása a genfi zsoltárok dallamára.²⁶ Magyarországon először a *Cithara Sanctorum* 1696-os kiadásában jelent meg nyomtatásban,²⁷ de már az 1636-os kiadásban is található hivatkozás a dallamára.²⁸ A *Cithara Sanctorum* mellett a *Korunka, aneb vínek panenský* című evangélikus lelkiségi műben és Johann Habermann imádságoskönyvében található rá hivatkozás.²⁹

„Ó blahoslavený člověk” [Ó boldog ember]: az 1. zsoltár parafrázisa a *Cantus catholicib*en és a *Cithara Sanctorumb*an is kottával szerepel.³⁰ Tizenöt egyéb szöveget lehet elénekelni a dallamára, ezek általában a két fent említett énekeskönyvben megtalálhatók. Érdekeség azonban, hogy az evangélikus Daniel Pribiš énekeskönyvében is szerepel dallamutalásként,³¹ amely az első szlovákoknak szánt énekeskönyv, és korábbi, mint magának az éneknek első magyarországi közlése.³² Az evangélikus hagyomány Jan Blahoslav

²³ TRÁNOVSKÝ (1636) 571♯ (AUGUSTÍNOVÁ 276/205); SZÖLLÖSI (1655) 221♯; SZÖLLÖSI (1700) 205♯; PLINTOVIČ (1686) 146 [recte 150]; MALURA, Jan, *Písně pobělohorských exulantů (1670–1750)* (Praha, Academia, 2010) 307/215, 308/219.

²⁴ SZÖLLÖSI (1655) 246; SZÖLLÖSI (1700) 230.

²⁵ Pl. SZÖLLÖSI (1655) 263; SZÖLLÖSI (1700) 247; SZÖLLÖSI (1655) 262; SZÖLLÖSI (1700) 246; SZÖLLÖSI (1700) 245 stb.

²⁶ STREJC, Jiřík, *Žalмовé neb zpěvové svatého Davida. Žalмовé parafraze Jiřího Strejce podle vydání z roku 1598 s variantami podle vydání z let 1587 a 1596* (szerk. Tomáš Matějce; Praha, Strahovská knihovna, 2014) 146–147.

²⁷ TRÁNOVSKÝ (1696) 752 (AUGUSTÍNOVÁ 292/426).

²⁸ „Ježíši, králi anjelský” [Jézus angyali király], TRÁNOVSKÝ (1636) 515.

²⁹ *Korunka aneb wjnek panenský wssechném pobožným a sslechtným Pannám národu slovenského, a českého k zwlasstnjmu potěsenj a vžjtku oddaný. ...* [Korona, avagy szűzi koszorú, amely minden jámbor és nemes szűznek a cseh és a szlovák nemzetből gyönyörködtetésére és hasznára adatott] (w Žilině, v Alžběty Dádanky, 1679) E_{11a}; HABERMANN, Johann, *Modlitby křesťanské za wseliké potřeby každému člověku wselikého stavu potřebné...* [Keresztény imádságok, minden rendű embernek mindenféle szükségletben] (w Žilině, [Dadan], 1678) 20.

³⁰ TRÁNOVSKÝ (1636) [416] (AUGUSTÍNOVÁ 316/800); SZÖLLÖSI (1655) 226♯; SZÖLLÖSI (1700) 210♯.

³¹ „Pan blahoslaví nevinné” [Az Úr megáldja az ártatlanokat], ad notam: „O blahoslavený člověk”, PRIBIŠ Y[X]_{3a}.

³² TRÁNOVSKÝ (1636) [416].

énekeként tartja számon, de katolikus gyűjteményekben, például Jiřík Hlohovský 1622-ben Olomoucban kiadott *Písně katolické* című könyvében is megtalálható volt.³³

„Pán Bůh všemohaucí” [Mindenható Úristen]: cseh ének az angyali üdvözletről, a 14. század második feléből, feltehetően Jan z Jenštejna prágai érsek alkotása. 1700-ig összesen hat hazai ének mellett található meg dallamutalásként. A korábbiakhoz hasonlóan a *Cantus catholicibus* és a *Cithara Sanctorum*ban is kottával szerepel.³⁴ A *Cithara Sanctorum*nak egy éneke illik dallamára,³⁵ a többi hivatkozás a *Cantus catholici* kiadásaiban található.

„Pane Bože budiž chvála” [Az Úristennek legyen hála]: hálaadó ének, amely a katolikus és az evangélikus hagyományban is ismert. Csak a *Cantus catholici* kiadásaiban szerepel kottával, a *Cithara Sanctorum* csak a szövegét közli, kotta vagy dallamutalás nélkül.³⁶ Összesen hat evangélikus és egy katolikus éneket énekeltek dallamára, ezek Juraj Zábajník (1608–1672) szlovák kántor, tanító és költő imádságoskönyvében (*Modlitby nabožné...*), a *Cithara Sanctorum*ban és a *Cantus catholicibus*ban található.

„Rok starý míjí” [Elmúlik az óév]: Johann Steuerlein éneke alapján Jiřík Třanovský alkotása (Na nové leto o obřezání Páně, s chválemi [Újévre, Urunk körülmetéléséről, dicséretekkel]). A *Cithara Sanctorum* kiadásaiban szerepel,³⁷ és utalásként is ott található meg öt további énekszöveg mellett. A kottás változatokban kottája is megtalálható, máshol csak jelzik, hogy az „Ej nuž Páně služebníci...” [Nos hát Isten szolgálói] dallamára énekeltek, amely a 134. zsoltár verses parafrázisa, és a magyarországi nyomtatott hagyományban ismeretlen. A Jiřík Strejc zsoltároskönyvében közölt kotta³⁸ pontosan megegyezik a *Cithara Sanctorum*ban a „Rok starý míjí” szöveggel közölt dallamával, amely az eredeti genfi zsoltár dallama. A „Rok starý míjí” szerkezete megegyezik a „Bůh ohném svatě...” incipittel jelzett énekével, Jan Blahoslav „Práci denní vykonavše” [Napi munka végeztével] versénél mindkét dallamra található utalás.³⁹

„Utěšený nám den nastal” [Örvendetes napunk támadt]: húsvéti ének, amely kottával szerepel a *Cantus catholicibus* és a *Cithara Sanctorum*ban is.⁴⁰ Összesen tizennégy egyéb énekszöveg illik a dallamára, ezek túlnyomó

³³ *Hymnorum Thesaurus Bohemicus*, <http://www.clavmon.cz/htb/>.

³⁴ TŘANOVSKÝ (1639) 26 (AUGUSTINOVÁ 326/953); PLINTOVIČ (1686) 9.

³⁵ „Kyrie eleison, / O Bože k nám se skloň” [Ó Isten, hajolj hozzánk], TŘANOVSKÝ (1636) 271 (AUGUSTINOVÁ 306/660, 663).

³⁶ PRIBIŠ M-b; TŘANOVSKÝ (1636) [484] (AUGUSTINOVÁ 326/967); SZÖLLŐSI (1655) 216♣; SZÖLLŐSI (1700) 200♣; ĎUROVIČ 156/34.

³⁷ TŘANOVSKÝ (1636) 76 (AUGUSTINOVÁ 338/1157).

³⁸ STREJC, Jiřík, *Žalmové, aneb zpěvové Svátého Dawida...* [Zsoltárok, avagy Szent Dávid énekei] [Wytisštěné w Starém Městě Pražském [Prah], v Pawla Sessia, 1620) 648.

³⁹ TŘANOVSKÝ (1684) 648 (AUGUSTINOVÁ 334/1080).

⁴⁰ TŘANOVSKÝ (1639) 232 (AUGUSTINOVÁ 350/1339); SZÖLLŐSI (1655) 130; SZÖLLŐSI (1700) 114;

többsége a *Cantus catholicus*ban található, kisebb része a *Cithara Sanctorum*-ban és egy töredékesen fennmaradt trencsényi evangélikus imádságos és énekeskönyvben.⁴¹

„Z nebe přišedše anjelé” [Az égből eljövén az angyalok]: Luther Márton „Vom Himmel kam der Engel Schar” című énekének biblikus cseh változata a *Cithara Sanctorum*ban jelent meg, kottával.⁴² Kilenc másik énekszöveg énekelhető a dallamára, ezek részben az eredetivel egyazon könyvben, a *Cithara Sanctorum*ban jelentek meg, részben Jiřík Joannides Frýdeckýnek az utolsó ítéletről szóló könyvében.⁴³ Erre a dallamra írta Štefan Pilárik „Píseň o zemi Uherské” [Ének Magyarországról] című énekét is.⁴⁴

„Zdráva jenž jsi pozdravená” [Üdvözlég, akit köszöntöttek]: ének Szűz Mária tiszteletére. Kottával és (összesen tizenhárom esetben) dallamutalásként is szerepel a *Cantus catholici* kiadásaiban,⁴⁵ emellett egy alkalommal egy evangélikus énekeskönyvben is.⁴⁶

Az összes éneket vizsgálva látható, hogy általában a *Cithara Sanctorum* és a *Cantus catholici* énekeire hivatkoznak. Szöllősi Benedek a *Cantus catholici*-ben segítségként még az oldalszámot is megadta, ahová lapozva a hívek megtalálhatták a kottát. A kotta nélküli evangélikus énekeskönyvek vagy versek szinte kivétel nélkül a *Cithara Sanctorum* dallamaira épülnek, amely a 17. század közepétől alapvető liturgikus könyv lett.

A legtöbb esetben egyéb biblikus cseh nyelvű énekekre utalnak, de nem ritka más,⁴⁷ német (9 esetben) vagy latin ének (8 esetben) dallamára történő hivatkozás sem. Egy magyar nyelvű éneket is találunk, amelynek dallamára biblikus cseh verset énekeltek, ez az „Irgalmasságnak istene”.⁴⁸ Daniel Pribiš javasolja dallamát a „Stvoriteli na výsosti, Bože, Otče od večnosti” [Teremtő a mennyekből, Isten, öröktől való atya]⁴⁹ ének szövegére.

PLINTOVIČ (1686) 54.

⁴¹ [Modlitby každodenně] [Mindennapi imádságok] ([v Trenčíně], v impressy Doroty Vokálov[é], [1642–1647]) 17.

⁴² TRÁNOVSKÝ (1636) 48 (AUGUSTINOVÁ 362/1514).

⁴³ JOANNIDES 4, 25, 30, 122.

⁴⁴ „Slyš mne slyš o věrná duše” [Hallgass meg, ó hívő lélek], ad notam: „Z nebe přišedše Anjele”; PILÁRIK, Štefan, *Sors Pilarikiana. Los Pilárika Štěpána...* (v Žilině, 1666) B₁₂b.

⁴⁵ SZÖLLŐSI (1655) 11; SZÖLLŐSI (1700) 11.

⁴⁶ „A na zemi budíž lidem” Gloria, ad notam: „Zdráva jenž jsi pozdravená, ev.”, [Modlitby každodenně] 4.

⁴⁷ Itt nem vettük figyelembe a fordításokat, amelyek természetesen énekelhetők eredetijük dallamára.

⁴⁸ *Répertoire de la poésie hongroise ancienne. Manuel de correction d'erreurs dans la base de données I–II* (szerk. Horváth Iván – H. Hubert Gabriella; Paris, Nouvel Objet, 1992) 588.

⁴⁹ PRIBIŠ U₁b; ĐUROVIČ 201/105.

A hivatkozott biblikus cseh nyelvű énekek többsége azonosítható ugyanabban az énekeskönyvben vagy más magyarországi nyomtatott énekeskönyvekben, de időnként olyan dallamra is utaltak, amelynek egyáltalán nem volt magyarországi kiadása. Ezek szinte mindig cseh szerzők műveiben fordulnak elő, például Adam Trajan Benešovský *Potřebné a každodenní v pobožnosti se cvičení... című* könyvében a „Píseň vedoucí k doufání v Boha, na něj v spolehání složená” (Ének, amely Istenben való reményhez és a benne való bizalomhoz vezet) énekhez⁵⁰ tartozó dallamutalás: „Bože tobět se podávám” [Isten, neked átadom magam] vagy a *Cithara Sanctorum*ban a „Kristus Syn Boží vtelení” [Krisztus, Isten megtestesült fia] című nagycsütörtöki ének dallamutalása: „Šel přes Potok Cedron” [Átkelt a Cedron patak].⁵¹ Ritkábban hazai szerzőknél is előfordulnak, például a magyarországi Juraj Zábójník a „Pán Bůh opatří, můj Synu, tu obět sobě zapalnu” [Az Úrissten gondoskodik, fiam, magának égő áldozatról] énekénél is olyan dallamra hivatkozik („V tobě daufam Hospodine” [Benned remélek Istenem]), amelynek nincs hazai nyomtatott kiadása.⁵² A *Korunka, anebo vínek panenský* énekes- és imádságoskönyvben található „Píseň o duchovním panenství”⁵³ [Ének a lelki szüzességről] szintén a hazai nyomtatott hagyományban ismeretlen dallamra utal („Veselme se spolu Křestaine” [Örvendezzünk együtt keresztények]⁵⁴).

Nem szabad elfelejteni, hogy itt csak a nyomtatott szövegeket vizsgáljuk. A nyomtatványokból ismeretlen szövegek valójában nagyon is ismertek lehetnek, máskülönben felesleges lett volna kotta nélkül csupán utalni rájuk. A szóbeli hagyománynak ekkor még sokkal nagyobb szerepe volt. Ezt erősíti, hogy Adam Plintovič „Písnička k pokání probuzující” [Ének a bűnbánat felindítására] című énekét egy cseh népdal dallamára („Žalostně plakala děvečka” [Keservesen sírt a kislány]) írta,⁵⁵ amely minden bizonnyal Magyarországon is ismert lehetett, különben nem lett volna értelme kotta nélkül,

⁵⁰ „Jsem hříšný, však daufám v Boha” [Bűnös vagyok, de Istenben remélek], TRAJAN, Adam, *Potřebné a každodenní v pobožnosti se cvičení z knížky welmi vtěšené Praxis Pietatis řečené...* [Szükséges és mindennapos jámborsági gyakorlatok az igen gyönyörködtető Praxis Pietatis könyvből] [Trenčín, Václav Vokál, 1639k.] F₃a-b.

⁵¹ *Hymnorum Thesaurus Bohemicus*, <http://www.clavmon.cz/htb> (2022.04.06.); DUCREUX, Marie-Elisabeth, *Hymnologia Bohemica 1588–1764. Cationnaires tchèques de la Contre-Réforme I–II* (thèse de doctorat; Paris, 1982) II/57.

⁵² ZÁBOJNÍK, Juraj, *Modlitby nabožné w nichž se obsahuj rannj, večernj, obecně vzdychanij, při tom take pjsničky...* [Jámbor imádságok, amelyek közt vannak reggeli, esti és általános fohászok, emellett még dalocskák] (w Lewoči, v Samuele Brewera, 1686) 34.

⁵³ *Korunka aneb wjnek panenský* F₁b.

⁵⁴ *Hymnorum Thesaurus Bohemicus*, <http://www.clavmon.cz/htb> (2022.04.06.).

⁵⁵ „Žalostně baudu spivati” [Keservesen fogok énekelni], ad notam: „Žalostně devečka plakala”, PLINTOVIČ, Adam, *Písnička k pokání probuzující...* (v Žilině, 1668) A₂; BRAMBERGER, Jan, *Česká světská píseň lidová v XVI. století*, in *Český lid* (1910) 6/257–261.

csupán „ad notam”-ként hivatkozni rá. Ismeretesek olyan dallamutalások is, amelyek hazai énekeskönyvekben kotta nélkül szereplő énekekre utalnak.⁵⁶

Korábban említettük, hogy gyakran található a kottás kiadványváltozatokban a dallamutalás mellett kotta is. Ilyen a *Cithara Sanctorum*ban a „Proč tak truchlíš / Proč se tak svíráš ének”,⁵⁷ vagy a „Ó Bože náš, Trojice nejsvětější” adventi ének.⁵⁸ Ez utóbbinál a kottás változatokban⁵⁹ a dallam is megtalálható, de mellette Tránovský hivatkozik Strejc zsolnárfordítására („Hospodine náš Pane nejmilejší” [Urunk, legkedvesebb urunk]) is.⁶⁰ A két dallam teljesen megegyezik, a genfi zsolnárokét követi. A kettős közlésre minden bizonnyal azért volt szükség, mert a magyarországi hívek nem ismerték Strejc zsolnárait, a cseh exuláns közösségnek viszont segítséget jelentett az ismert zsolnárra utaló adat. Strejc zsolnárfordításainak magyarországi kiadása eddig nem ismert, de Csehországban 1587 és 1620 között számos alkalommal megjelent, minden bizonnyal közismert lehetett.⁶¹ Ugyanez figyelhető meg a „Církev pravau poznávatí” [Az igaz egyházat megismerni]⁶² éneknél, amelyet szerzője a 25. genfi zsolnár („K toběť duše své pozdvihám” [Hozzád emelem a lelkem])⁶³ dallamára írt, valamint a 91. genfi zsolnár dallamára énekelt hitvallás („Věříme v jednoho Boha” [Hiszünk az egy Istenben]) esetében.⁶⁴ Rendszeresen találunk zsolnárdallamokra utaló „ad notam” megjegyzést a *Praxis pietatis* 1637-es trencsényi kiadásában,⁶⁵ illetve Johann Habermann imádságoskönyvének 1678-as zsolnai kiadásának második részében, amely énekeket is tartalmaz. Habermann könyvének magyarországi kiadását több csehországi előzte meg.⁶⁶ A *Praxis pietatis* esetében a cseh fordító és

⁵⁶ Pl. „Když jsme v největším sauzení” [Mikor a legnagyobb szorongatásban vagyunk] (AUGUSTÍNOVÁ 302/574); „Ke cti Krista spasitele” [Krisztus, megváltónk tiszteletére] (AUGUSTÍNOVÁ 304/601); stb.

⁵⁷ Ad notam: „Bože můj spravedlivý saudec” [Isten, én igazságos bírám], TRÁNOVSKÝ (1674) 377 (AUGUSTÍNOVÁ 336/1104).

⁵⁸ TRÁNOVSKÝ (1636) 33 (AUGUSTÍNOVÁ 316/810).

⁵⁹ TRÁNOVSKÝ (1674) 29; TRÁNOVSKÝ (1684) 39.

⁶⁰ STREJC (2014) 64; STREJC (1620) 33–34.

⁶¹ STREJC, Jiřík, *Žalmové, aneb zpěvové swatého Dawida...* [Zsolnárok, avagy Szent Dávid énekei] ([Kralice, Bratrská tiskárna], 1587); *Knihopis českých a slovenských tisků od doby nejstarší až do konce 18. století* (szerk. František Horák et al.; Praha, 1925–2008) (digitális változat: www.knihopis.cz) 17528. További kiadásai: *Knihopis* 17529–17543, 17540a. Modern kritikai kiadását lásd: STREJC (2014), csak a szövegeket tartalmazza, kottát nem közöl.

⁶² TRÁNOVSKÝ (1674) 345; TRÁNOVSKÝ (1684) 410.

⁶³ STREJC (2014) 98; STREJC (1620) 111–112.

⁶⁴ TRÁNOVSKÝ (1674) 8f; TRÁNOVSKÝ (1684) 16f, ad notam: „Kdož ochrany nejvyššího” [Aki a Magasságos oltalmában] (Ps 91.), STREJC (2014) 267; STREJC (1620) 444–445.

⁶⁵ BAYLY, Lewis, *Praxis Pietatis. To gest, o cwičenj se w pobožnosti pravě...* [Praxis pietatis, avagy az igaz jámborság gyakorlata] [Trenčín, Vokál, 1637].

⁶⁶ Johann Habermann *Modlitby křesťanské...* [Keresztény imádságok] című művének kiadásait lásd: *Knihopis...* 2816–2823, 2825–2830. A *Praxis pietatis* kiadásait lásd: *Knihopis...* 1015, 1015a.

szerkesztő személye, Jan Amos Komenský lehet a magyarázat arra, hogy miért hivatkozik olyan énekekre, amelyek csak a cseh hagyományban ismertek, a magyarországi nem. A dallamok Kálvin János zsoltárdallamai és a kezdőszavak alapján egyértelmű, hogy Jiří Strejc – a Megújított Tartományi Rendtartás bevezetése után betiltott – zsoltároskönyve volt az elsődleges forrás.

A dallamutalások elsősorban arról tanúskodnak, hogy a 17. században használt énekek közül melyek voltak a legelterjedtebbek, hiszen hivatkozni csak széles körben ismert dallamra volt érdemes. Egyértelműen következtethetünk belőlük arra, hogy az általánosan elterjedt és használt dallamok köre nem szűkíthető kizárólag a hazai nyomtatott énekeskönyvek anyagára. Minden bizonnyal a szóbeli áthagyományozódásnak is nagy szerepe lehetett abban, hogy a nyomtatott könyvekből hiányzó vagy kizárólag cseh énekeskönyvekben található dallamokat is ismerhette a hívek és a kántorok többsége. Ezek a dallamok a nyomtatott hagyomány mellett a liturgia és a hétköznapok élő énekhagyományának szerves részét képezték.